

RELIGIONSFRIHETSLAGEN EFTER 15 ÅR

Av professor GUSTAF WINGREN

I sitt arbete "En fri kyrka" har rektor Gunnar Hillerdal och lektor Erik Petrén tillsammans framlagt ett förslag om kyrkans "skiljande" från staten. Professor Gustaf Wingren tar i denna artikel till analys upp uttrycken "skilja" respektive "skilsmässa", och drar i detta sammanhang in en granskning av frikyrkorna i Sverige under perioden 1952—1967, dvs. de 15 år, då nuvarande religionsfrihetslag har varit i kraft. Professor Wingrens artikel är grundvalen för hans föredrag i radio nyligen, ett föredrag som har väckt både intresse och debatt.

Den 1 januari 1952 trädde religionsfrihetslagen i kraft och den har alltså nu fungerat i 15 år. Det är på sin plats med en tillbakablick på denna lags verkningar, i synnerhet som vi närmar oss ett viktigt slutskede i det nu pågående utredningsarbetet kring problemet "kyrka—stat". Under alla omständigheter kommer det att ganska snart bli vissa ändringar i förbindelsen mellan staten och svenska kyrkan och då är det av värde att veta, hur ändringar i detta förhållande hittills har verkat i vårt samhälle.

Det är ett vanligt talesätt att kyrka och stat i framtiden kan behöva "skiljas", som det heter, och när man brukar det uttrycket, tycks man förutsätta, att dessa två hittills har varit förenade och att skilsmässan blir en nyhet för bägge. Men på visst sätt har kyrkan och staten i viktiga avseenden länge varit skilda och lagen om religionsfrihet, som trädde i kraft på nyårsdagen 1952, var en milstolpe i "skilsmässoprocessen". Avståndet mellan de båda kan öka ännu mer, givetvis, så att svenska kyrkan organisatoriskt kommer i samma läge som de äldre svenska frikyrkosam-

funden, t. ex. Baptistsamfundet, Missionsförbundet och Metodistkyrkan. Men då får man komma ihåg, att dessa äldre svenska frikyrkor — också de — fick sin ställning ändrad 1952 och för dem gick ändringen i motsatt riktning: de kom *närmare* staten, när religionsfrihetslagen trädde i kraft. Frikyrkorna upptog från 1952 ett *samarbete* med det världsliga svenska samhället på sådana punkter där dessa samfund dittills *icke* hade samarbetat med statliga institutioner.

Denna verkan av religionsfrihetslagen för de gamla frikyrkornas del överraskar kanske någon. Men lagens verkan är fullt naturlig och hänger logiskt väl samman med lagens innehåll.

Den gamla lag som upphävdes i och med att året 1951 gick till ända, den s. k. dissenterlagen från 1873, talade om frikyrkornas medlemmar såsom "*främmande* trosbekännare". Varför var dessa kristna människor ur statens synpunkt "*främmande*"? Svaret är enkelt: de var främmande eftersom det i landet fanns en annan kyrka, som *inte* var "*främmande*", nämligen den med staten förenade svenska kyrkan. Till henne skulle alla lärare i "*kristendoms*kunskap" i alla offentliga skolor höra, till henne alla statsråd jämte konungen: den svenska kyrkans lära var samhällets kristna lära. Det är egendomligt att denna regel gällde så länge. Eftersom den stod i grundlagen, i regeringsfor-

men, kunde den inte ens upphävas i och med årsskiftet 1951—52, när religionsfrihetslagen kom. För att ändra grundlag kräves två riksdagars samfälliga beslut med andra kammarval emellan. Sådana val ägde rum först 1952 på hösten och det blev 1953 års riksdag som definitivt kunde ändra den svenska grundlagen på denna punkt. Alla ämbeten och tjänster i riket som inte direkt är ämbeten i den svenska kyrkan är sedan dess fria från krav på kyrkotillhörighet. Därigenom upphörde de gamla frikyrkornas medlemmar att vara "*främmande*" trosbekännare — de blev ungefär lika "*hemma*" i vårt samhälle som lutheranerna dittills hade varit. Och konsekvenserna drogs tämligen snabbt på skolans område. Från den 1 juli 1958 är skolan i Sverige helt löst från kyrkan. Då inrättades länskolnämnderna, då försvann skolärendena från domkapitlet, då upphörde biskopen att vara eforus vid läroverken och att yttra sig vid tillsättning av kristendomsläraryrken. Sedan dess har frikyrkliga teologie studerande hastigt ökat i antal vid universiteterna, där professorerna och docenterna vid de teologiska fakulteterna också är obundna av samfundstillhörighet (från och med samma tid ungefär). Skolan i Sverige är ett fält där det ganska tydligt visar sig, att frikyrkornas medlemmar kommer det svenska samhället *närmare* genom den nya reli-

gionsfrihetslagen och dess inverkan på annan lagstiftning.

Frikyrklig teologiutbildning

Sedan någon tid diskuteras en elementär utbildning i teologi vid de frikyrkliga pastorsseminarierna i Sverige, en utbildning som eventuellt skall ge de första grundläggande delarna av den svenska akademiska teologie kandidatexamen (och medföra viss lärarkompetens vid statliga skolor). En sådan kurs kan givetvis inte införas vid dessa fria anstalter utan att man ordnat statlig tillsyn i någon form, jämte statsbidrag, och det är denna statliga tillsyn som nu diskuteras (statsbidraget har formen av studiemedel till eleverna). De gamla frikyrkoledarna från pionjärtiden, som brukade tala om staten som en makt, med vilken en kristen församling under inga förhållanden fick beblanda sig, skulle inte tro sina öron, om de från vilan i sina gravar stege in i nuet och finge höra talas om statlig tillsyn av sina gamla predikantseminarier — men det går utmärkt att tänka sig något dylikt på basis av den religionsfrihetslag som vi fick för 15 år sedan.

Men skolan är bara *ett* fält. Det finns flera. Den andliga vården vid våra fängelser var tidigare statligt ordnad så, att blott svenska kyrkans präster togs i bruk såsom fängelsepastorer. Nu finns en ny organisation, enligt vilken samhället också kan tillgodogöra sig frikyrk-

liga arbetsinsatser. (Fria sammanlutningar, bl. a Frälsningsarmén, har ju sedan länge varit till stor hjälp på detta område, fastän då mera på sidan om det ordinarie programmet för verksamheten.) Vigslerätten är ett annat intressant gebit. Enligt luthersk lära är vigselakten en civil handling, som prästen utför i det världsliga samhällets tjänst. Vigseln medför — till skillnad från predikan, bikt, dop och nattvard — direkta juridiska verkningar: arvsrätt för barnen som föds, försörjningsplikt för makarna och andra sådana konsekvenser, som domstolar sen kan yttra sig om. Det är självklart att Nya testamentet inte har något att förtälja om apostlarnas roll vid sådana samhälleliga akter, såsom vigsselförrättare — den urkristna församlingen var en utstött minoritet både bland judar och bland hedningar och dess ledare saknade erkända roller i samhället. Att präster förrättade denna civilt fungerande vigselakt i ett skede då staten och kyrkan i Sverige var en enhet kunde visserligen te sig naturligt. Men i dag har åtskilliga frikyrkliga pastorer vigslerätt. Det var en av religionsfrihetslagens allra första följder: bestämmelser om vigslerätten stod redan i den ursprungliga lagtext som omedelbart trädde i kraft på nyårsdagen 1952.

Statsbidrag

Det finns andra områden där ändringarna i jämförelse med frikyrk-

kornas tidigare attityd är lika radikala och där trenden i utvecklingen är lika tydlig — nytt positivt samarbete mellan frikyrkorna och statliga organ — men där det direkta sammanhanget med just nyårsdagen 1952 är en smula lösare. Jag skall nämna ett par av dessa områden. Först statsbidragen till studiecirklar. Vi har numera en central organisation av folkbildningsarbetet i landet, som bl. a. ger mycket generösa bidrag till regelbundet ordnad studiecirkelverksamhet av de mest skilda slag. Frikyrkorna tar, utan tveksamhet förefaller det, dessa statsbidrag i bruk för sådan verksamhet i församlingarna, t. ex. bibelstudium, som måste anses vara en normal form av kristet församlingsarbete. Studiet är obundet, staten reglerar inte innehållet i det som säges under studiecirkelns gång — lika litet som staten förmyndaraktigt försöker styra konstintresserade människors konststudier. Den friheten är nog för frikyrkorna. Är denna frihet garanterad kan de mycket väl ta emot penningbidrag till sina studiecirklar, dvs. till sin vanliga verksamhet såsom en av bibelordet levande grupp av troende. Detta är, om man ser fenomenet med de gamla, för länge sedan döda frikyrkopionjärernas ögon, mycket märkligt. De skulle inte ha kunnat drömma om en sådan Kooperation mellan frikyrka och stat.

Och fenomenet inträder ungefär under samma år då biskoparna i

Uppsala och Lund lämnar ifrån sig uppgiften såsom prokansler vid universiteten i sina hemstäder, det sker under det alldeles nyss förflutna tidsskede nu vid vårt sekels mitt, då svenska kyrkans i lag stadfästa ansvar för skolärenden upphör och då de teologiska fakulteternas lärostolar öppnas för andra än medlemmar av svenska kyrkan. *Allt detta hänger samman.* När svenska kyrkans linje löper bort från staten, söker sig frikyrkornas linje in mot staten. Två linjer som konvergerar möts förr eller senare. Det är detta stundande möte mellan de två linjerna som är det intressanta problemet för "hemmaekumeniken", alltså för det kristna enhetsarbetet mellan kyrkosamfundet i Sverige.

Därnäst punkt nr 2, som på ett sätt är det egendomligaste av allt, det s. k. fältprästerskapet vid den svenska försvarsmakten. Den andliga vården vid de militära förbanden fick sin nuvarande organisation 1949, alltså två år före religionsfrihetslagens tillkomst. (På en något lösare organisatorisk grund ägde ett samarbete rum mellan svenska kyrkans präster och frikyrkornas pastorer redan under beredskapsåren på 40-talet.) Först bör jag kanske understryka att denna nu pågående andliga tjänstgöring i fält ur viss synpunkt är frivillig. Den värnpliktige pastorn eller prästen får en förfrågan, huruvida han vill fullgöra sin tjänst som soldat eller som pastor — han in-

kallas till tjänstgöring i fältprästerskapet endast om han själv förklarar sig villig till den sortens arbete. Men har han väl svarat ja, då finner han sig plötsligt placerad i Sveriges mest exklusiva statskyrka, underställd överbefälhavaren, med finansiering genom statsmedel — och samtidigt klart evangelieförkunnande, klart sakramentsförvaltande, alltså i den mening stående under *Kristi* uppdrag. Denna ordning är verkligen omdiskuterad och somliga ogillar den, men den finns och den fungerar. Där går folkkyrkans och frikyrkornas prästvigda tjänare omkring i samma organisation med samma uniform och med samma handbok — alltså med samma gudstjänstritual — och betjänar samma församling, de värnpliktigas växlande församling. För de folkkyrkliga lutheranerna, som i gångna sekler har följt den svenska hären lite varstans i Europa, är det ingen nyhet när de blir tagna i bruk av staten. Nyheten från 1900-talets mitt är för dem något helt annat: att göra denna tjänst med frikyrkopastorer som kolleger. Och för dessa senare är nyheten direkt omvälvande: de betalas av staten för att de förkunnar evangelium och de förkunnar ordet inför en församling som ur frikyrklig synpunkt inte alls är "församling" i kristen mening. Gruppen av värnpliktiga är ju inte uppbyggd på frianslutning efter personlig omvändelse.

Frikyrkorna alltmer folkkyrkliga

Och därmed rör vi vid kärnan, vid den innersta nerven i den pågående processen. Efter religionsfrihetslagens tillkomst blir de gamla frikyrkornas pastorala verksamhet alltmer tagen i bruk inom det världsliga samhällets människovård. Därigenom blir dessa fria samfund mer och mer folkkyrkliga, de får i allt större utsträckning ansvar för människor *utanför* de medlemskadrer som står förtecknade i deras egna matriklar på församlingsmedlemmar, de får ansvar för *folket* i dess helhet. Därvid skall man komma ihåg att de får och att de villigt lägger på sig detta ansvar *utan att någonsin ha haft den folkkyrkliga målsättningen som ideal i sina hjärtan*. Frikyrkornas ursprungliga ideal är en sluten, avgränsad församling där religiösa villkor för tillhörighet ställs vid inträdet. På en så beskaffad andlig formation med ett så beskaffat ideal för församlingsbildning kunde, trots allt, lagen om religionsfrihet, från den 1 januari 1952 till nu, alltså på 15 korta år, få denna tydliga effekt i folkkyrklig riktning, så att den ena dörren efter den andra har öppnats mellan frikyrkorna och staten. Om vi försöker föreställa oss en fri folkkyrka i stället, en kyrka som alltså i likhet med den svenska kyrkan har haft betjäandet av hela folket såsom ideal och ledstjärna för allt sitt handlande sedan århundraden i detta land, då blir vi kanske något försiktiga-

re med bruket av sådana termer som "skilja" (stat och kyrka), "skilsmässa" (mellan stat och kyrka), när det gäller att spå om framtiden på 1970-talet (eller 80-talet). Det är mycket möjligt att en framtida fri folkkyrka kommer att uppträda mycket mera aktivt och positivt just i *samhället* än vad den svenska kyrkan idag gör.

I USA och i Väst-Tyskland är även de stora kyrkosamfundet frikyrkor men de är mycket medvetna om sitt samhällsansvar, liksom våra svenska frikyrkor är, ett förhållande som inte minst den svenska riksdagens sammansättning i detta nu bär vittne om. Fjärmas den svenska folkkyrkan genom ny, framtida lagstiftning ytterligare från staten, så kan hennes medlemsantal i folket sjunka och *samtidigt* hennes aktiva, medvetet bekännande medlemmar i riksdagen numerärt öka. Så paradoxalt går det ofta till på detta område, det ger både utländsk och inhemsk erfarenhet från senare tid vid handen. Det frikyrkliga inslaget i vår riksdag är procentuellt mycket starkare än vad antalet frikyrkliga människor i folket är. Detsamma gäller om flera utländska frikyrkors allmänna slagkraft inom de stater där de ingår såsom fria kroppar. I en demokrati skänker frivillighet ofta ett överraskande mått av handlingskraft.

Den svenska folkkyrkan är redan nu, på basis av de lagar som idag

gäller, stadd i rörelse mot en sådan frikyrklig typ av verksamhet. De två linjerna konvergerar inte bara så, att svenska kyrkan går bort från staten och frikyrkorna in mot samma stat — linjerna löper samman på ett mycket djupare sätt, i själva den andliga verksamhetstypen, i målsättning och i idealbildning för samfundens människovård. När frikyrkorna, såsom vi har sett, börjar gå in under ett folkkyrkligt ansvar, då bygger folkkyrkan upp verksamhetsformer som hittills har tätt sig rent frikyrkliga. Med hjälp av kollektor och frivilliga anslag har svenska kyrkan startat kurser för kyrkorådsledamöter och för kyrkofullmäktige, viss efterutbildning av sina präster helt utanför universitetens ram, i själavård, i konfirmandundervisning, i predikokost — för att nu inte tala om alla de fria aktiviteter som pågår ute i de lokala församlingarna. Den nya lagen om församlingsstyrelse är så färsk att den ännu knappast har hunnit verka ombildande på det kyrkliga livet i landet — den trädde i kraft 1963, i somliga stycken först 1964 — men den lagen förutsätter *fria initiativ* av *fria människor* i de lokala församlingarna. De relativt nybildade stiftstingen och "Svenska kyrkans centralråd" i Stockholm (tidigare: Diakonistyrelsen) kan, rätt skötta, bli mycket effektiva organ för samordning och ledning av ett dylikt fritt församlingsarbete.

Prästutbildningen

Man kan fråga sig, om icke den nuvarande bindningen av hela den svenska prästutbildningen inom folkkyrkan till enbart de statliga universiteten är en rest av det äldre skede, som vi här har talat om, skedet då de teologiska fakulteterna var kyrkans fakulteter. De nuvarande bestämmelserna om prästexamen inför domkapitlet står i en stadga med en textstomme från 1884 (som villkor anges där teologiska universitetsexamina). Det är väl tänkbart att kyrkan själv nu borde sträva efter att öppna nya vägar till sitt prästämbete, vid sidan om den gamla klassiska universitetsvägen, som givetvis förblir värdefull även i framtiden, när andra vägar därjämte kan ha öppnats. Lönetabellerna i akademikernas avtalsförhandlingar, som ibland kan rymma mer av "lagens tyranni" än riktiga, stiftade lagar rymmer, har än så länge verkat en smula förlammande, tycks det. Men det starka behovet av prästerlig arbetskraft måste så småningom komma att häva förlamningen. Folkkyrkorna i Europa utanför Sverige har i flera fall för länge sedan sökt bygga ut nya former av prästutbildning — vid sidan om universitetsstudierna och såsom en komplettering av dem. Jag har intrycket att mångfald på denna punkt snarare berikar än försvagar.

En annan berikande mångfald, som är en direkt följd av religionsfrihetslagen 1952, har möjliggjorts

genom den romersk-katolska och grekisk-ortodoxa kyrkosamfundens vidgade frihet och växande verksamhet i vårt land. Dessa kyrkor är här i Sverige frikyrkor men de är inte av *principiella* skäl frikyrkor — såsom de gamla svenska fria samfunden är. På andra håll i Europa, där deras medlemmar utgör majoriteten av medborgarna, är de grekisk-ortodoxa och romersk-katolska samfunden folkkyrkor, ofta i mycket nära samarbete med respektive statsledning. Många av oss har mött dessa kyrkor utomlands men nu får vi möta dem på svensk mark och talande svenskt språk. Deras närvaro här är en tillgång just ur religionsfrihetens synpunkt.

Därvid tänker jag särskilt på *barndopet*. Visserligen förekommer dop av barn även i våra äldre svenska frikyrkosamfund från 1800-talet men i regel har barndopet i dessa på principiella skäl grundade frikyrkor ingen egentlig betydelse för medlemskapet, för församlingstillhörigheten. Idealet är där, att en vuxen människa efter eget beslut och efter personlig omvändelse begär sitt inträde i församlingen. Den svenska folkkyrkan, som menar att barnet på grund av Kristi stiftelse och befallning har hemortsrätt i kyrkan, har hamnat i en stundom steril motsats till dessa äldre frikyrkor — och emellanåt verkar det som om det hade gått prestige i konflikten, som om folkkyrkan med sin barndopspraxis hade det

ytliga syftet att få så *många medlemmar* som möjligt. Hela läget är annorlunda sedan vi nu i vår mitt har fått dessa romersk-katolska och grekisk-ortodoxa svenska frikyrkor, som är barndöpare och som betraktar barnen såsom medlemmar i kyrkan, ja som t. o. m. ger dem nattvarden vid späda ålder. Religionsfriheten kräver naturligtvis, att dessa kyrkosamfund, så länge de inte stör "samhällets lugn", som det står i lagens första paragraf, *själva* skall få bestämma om sitt gudstjänstliv och om sina regler för medlemskap. Denna frihet, som kyrkosamfunden med rätta kan göra anspråk på, kommer sannolikt att sanera debatten också mellan den svenska folkkyrkan och de äldre svenska frikyrkorna rörande medlemskapets problem. Man kan inte pressa vuxenanslutningens ideal på en barndöpare kyrka utan att i någon form göra andligt våld på henne och beröva henne inre frihet. Med prestige och med hunger efter höga medlemssiffror borde samtalen i denna fråga icke ha något att skaffa.

Framtida lagstiftning

På det hela taget vore det en god riktpunkt för den framtida lagstiftningen rörande religionsfriheten i Sverige, om problemen kunde klyvas i två helt skilda grupper. Femton år är ingen hög ålder när det gäller lagar, men att den svenska

religionslagstiftningen kommer att undergå ytterligare förskjutningar inom en nära framtid får anses givet. Det skulle verka klagörande och för saken gagneligt, dvs. det skulle verka *frihetsbefrämjande*, om man därvid kunde låta *inre* frågor i ett samfund vara en sak för sig själv och överlämna regleringen av dylika ting till varje samfunds egna medlemmar. Dit hör allt som har med gudstjänstliv, kyrkoordination och samfundets officiella böcker att göra. En helt annan typ av problem rör ett visst bestämt kyrkosamfunds ställning till samhällsapparaten i riket, t. ex. frågor rörande beskattningen och det allmänna skatteväsendet, rörande organisationen av begravningsplatser och av folkbokföring. Detta är allmänna samhällsproblem och hör riksdag och regering till, där bör helt enkelt folkflertalets mening gälla. Den förra gruppen av frågor däremot, ett samfunds inre angelägenheter, hör knappast hemma ens i riksdag och regering — de bör kunna avgöras av självständiga kyrkliga organ. På basis av dessa fria kyrkliga avgöranden vet sedan folket beträffande varje kyrka i landet: sådan är hon — så och icke annorlunda. Därefter tillkommer det alla röstberättigade personer i riket att fritt besluta, vilken ställning i samhället en viss bestämd kyrka skall ha. På det sättet blir ingen rimlig frihet kränkt eller åsidosatt.